

**Ігор КОЛЯДА. МИКОЛА ЛИСЕНКО:
ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ
(науково-популярний нарис)**

**Олександр ТЕРЕЩЕНКО.
НАЦІО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ
І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ
ЕМСЬКОГО УКАЗУ 1876 р.**

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ: ІСТОРИЧНІ ПОТРЕТИ. МИКОЛА ЛИСЕНКО: ГЕТЬМАН УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИКИ (науково-популярний нарис)

«Микола Лисенко змінив козацьку шаблю на диригентську паличку і зброєю в боротьбі за незалежність України зробив народну пісню»
(В.Лисенко)

**Козацькому роду немає переводу, в якому
браття милують згоду**

Родовід

Вовгура — хижак із родини собак, великий шкідник сільсько-господарських тварин, поширений по всій Україні (за винятком південного Криму).

Микола Лисенко міг справді хвалитися, що він «із діда — прадіда козак», що в його жилах нема ні краплі неукраїнської крові.

Рід Лисенків по батьковій лінії походив із козацької старшини, відомості про яких відомі з початку XVII століття. Засновником роду, за сімейними переказами, вважається сподвижник Максима Кривоноса, легендарний козацький гайдамацький ватажок Вовгура Лис, «що походив від запорожців, і був хитрий, як лис, і хоробрий, як вовк». За цими спогадами Вовгура Лис, що наводив жах на польське панство, як напередодні, так і під час боїв із польською шляхтою у роки Національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького середини XVII ст., «мав під два метри зросту і обносив

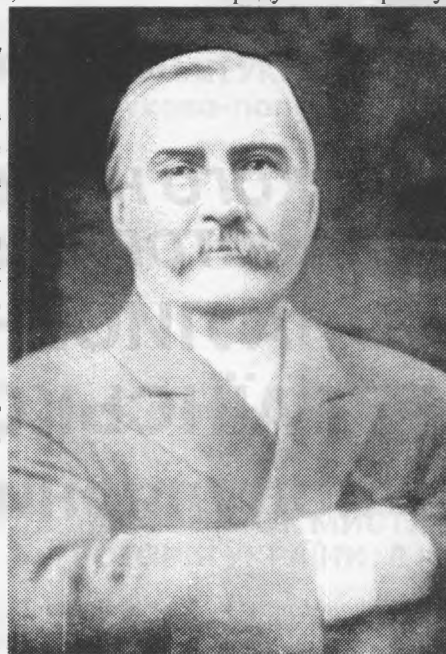
камінне жорно круг млина тричі поспіль». Ось як спробував реконструювати образ прапрадіда Миколи Лисенка український прозаїк Іван Нечуй-Левицький: «Лисенка перегода козаки продражнили Вовгурою за його жорстокі нориви, за його катування католиків, поляків та євреїв в той час, як почалося в Україні повстання Хмельницького. Лисенко був вже літній, але здоровий та плечистий чоловік. Замазані чорні кулаки лежали на колінах, неначе дві довбні. Товста зчорніла шия була ніби витесана з дубини. Здорова кругла голова неначе лежала на шиї, як макітра, поставлена на стовпчику...»

У спогадах про батька Остап, син Миколи Лисенка й небіж Михайла Старицького, пише, що «рід Лисенків ішов від Вовгури-Лиса із повстанського загону «Вовгурянців» самого Кривоноса».

Вовгурівці — назва особливо великого козацького загону, який постав за часів гетьманування Богдана Хмельницького і найбільш активно діяв після смерті польського короля Владислава IV. Літописи розповідають, що Лисенко з вовгурівцями діяли (ратували) біля (в околицях) Канева, у боротьбі з ворогом билися відчайдушно, звірськи (позвіриному), без жалю здираючи шкіру з уніатів та жидів, які в той час разом з поляками були головними ворогами України.

Як стверджують історичні джерела, під час Хмельниччини, при поході «вовгурянців» на Лубни (які було розорено і спалено дотла, що викликало гнів князя Єремії Вишневецького) багаточисельним

козацьким загоном під проводом Лисенка-Вовгури було знищене військове укріплення Чумгак. Після лютої козацької розправи від нього не залишилося і сліду. Слова «Вовгурівці ідуть!» наводили жажі і страшну паніку на поляків. Вовгурівці відмічалися особливою люттю до своїх ворогів. «Летописи повествуют, что Лысенко с Вовгуревцами ратовал более около Канева, дрался отчаянно, зверски, сдирая без пощады кожу с Униатов и Жидов, которые тогда, вместе с Поляками, были главными врагами Украины». Відомо також, що Вовгуру Лиса було захоплено у полон і напівголеного (полунагого), вкритого численними ранами, кинуте до в'язниці в Немирові. Але це не заспокоїло вовгурівців. Їх буйства продовжувалися і посилювалися ще більше, коли їм вдалося визволити Лисенка з полону, після чого ватажок повів їх проти своїх ворогів. Особливо відзначилися вовгурівці своєю хоробрістю в битві при (Слуцком), яка послідувала після битви під Пилявцями, та гнали поляків з-під (Случа) до самого Збаража. Тут і закінчуються оповіді про подвиги Лисенка: літописи мовчать про останні дні його життя. За однією з версій, його було посаджено на палю князем Яремою Вишневецьким за знищення замку в Лубнах. Сама ж назва вовгурівців зникає.

Перекази зберегли в народній пам'яті оповіді про вовгурівців та Лисенка, а бандуристи склали й співали про них пісні. Одна з таких пісень розміщена в «Запорожской старине», виданій І.Срезневським. З цієї пісні можна зробити висновок, що сили Лисенка були великими, що козаки з річки Рось та Собі, козаки з Ташлицької Січі, козаки з Лисої гори та з р. Самари належали до дружини вовгурівців, і що сам Лисенко був кошовим отаманом Ташлицької Січі.

Історичні документи засвідчують, що засновником роду по батьківській лінії був учасник Національно-визвольної війни під прозодом Б. Хмельницького — Яків Лисенко, який жив у першій половині XVII ст. і брав активну участь у збройному протистоянню 1648–1657 рр. Весь родовід Лисенків простежений у документах, що зібрані у справі для підтвердження їхнього дворянського походження, яка зберігається у фонді Департаменту Герольдії (тобто державної структури, яка у дорадянські часи, власне, і розглядала усі ці справи на предмет їх достовірності). Тепер весь цей фонд зберігається в Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі. Історичні документи вказують, що вся чоловіча лінія роду Лисенків аж до Віталія Лисенка — офіцера кірасирського полку і батька композитора — були людьми військовими та завжди займали в армії

досить високі становища. А ось майже всі нащадки стали музикантами.

По материнській лінії рід Лисенків, за сімейною легендою, походив від турецького Булюб-баші. Племінниця композитора Людмила Старицька-Черняхівська із замилюванням згадувала оповіді батька Миколи — Віталія Лисенка: «"Людя, — казав він мені, — слухай і запам'ятай гаразд історію твого роду". З історії Булюбашів мені подобався тільки один епізод, що основоположникові цього роду, турецькому Булюб-баші, султан за якусь провинку прислав шовкового шнура, щоб той повісився, але розумний баша не вволив султанової волі і дременував на Україну, де пристав до козацького війська». Бездітний нащадок турецького Булюк-баші, маршалок М.П. Булюбаш, був дядьком Миколкової матері — Ольги Луценко.

З 70-х рр. XVII ст. з джерел вибудовується родовідна лінія Лисенків, коли онук Лиса Вовгури, рідний прадід рідного діда Миколи Лисенка — колишній Чернігівський полковник Іван Якович Лисенко (нар. до 1633 року — помер 25.11.1699) стає на чолі Переяславського полку (1677–78, 1690–92), 1671 р. отримує універсалом гетьмана

Д. Многогрішного дворянські та майнові права; 1674 р. стає наказним гетьманом; брав участь у Чигиринських, Кримських (1687 та 1689 рр.) походах, поході на Азов (1696 р.); 1689 р. отримав універсал гетьмана Івана Мазепи на село Осьмаки з млинами на річці Мена та село Дягове на Чернігівщині. З цього часу шляхетським гербом Лисенків стає зображення: перехрещені шабля й стріла на золотому щиті, над яким — шолом з короною й страусовими перами.

Син Івана Яковича Лисенка — Федір Іванович розпочав службу в поході під Казикерменом при імператорі Петрові I, який «височайшим указом» за вірність і відданість, за сміливість і кмітливість у боях нагородив його землями на Полтавщині. Правда, цю нагороду — села Галицьке та Кліщинці — герой Полтавської битви одержав уже по смерті царя, у 1737 році (у той час ці села і земля навколо називались «зрадницькими», бо належали одному з спільників гетьмана І.Мазепи, старшині Лубенського полку Новицькому); брав участь у Гилянському (1726), Кримських, Польських, Дербентському та ще одному Кримському (1735) походах; з 1741 р. й до своєї смерті посідав уряд генерального судді; у жовтні 1746 р. — учасник делегації, «обраної від народу малоросійського» (у складі генерального обозного Якова Юхимовича Лизогуба, бунчукового

товариша Василя Гудовича і генерального хорунжого, мемуариста Микола Ханенка), щоб поздоровити імператрицю Єлизавету Петрівну із шлюбом її племінника й великого князя, згодом імператора Петра III, з ангальт-цербстською принцесою, майбутньою імператрицею Катериною II. Їхні «вітання» розтяглися на кілька років. Цей час українські дипломати витратили на клопотання про відновлення в Україні гетьманства. Наслідком їхніх заходів 22 лютого 1750 року в Глухові відбулась церемонія обрання нового гетьмана — Кирила Розумовського. Серед синів і зятів Федора Івановича було 12 козацьких сотників та інших козацьких чинів.

Федорова сестра Агафія Іванівна вийшла заміж за Данила Васильовича Забілу (бл. 1657 — не раніше 1748) — особу, на жаль, малоприємну, яка писала доноси — то на гетьмана Івана Мазепу, то на гетьмана Івана Скоропадського. Наслідком першого його засудили простісінько до страти, але помилували. Другий донос завів його до Архангельська. Наприкінці 1720-х років, перебуваючи під той час у Москві, Данило Забіла подавав якусь записку про необхідність реформ у суспільному ладі України, але зміст цієї записки так само досі не відомий.

Наступне, четверте покоління Лисенків увійшло в смугу мирного, розміреного життя. Федір Лисенко мав шістнадцять душ дітей, які тяжіли більше до господарства. 1751 р. у родину увійшов такий визначний діяч, як генеральний писар, дійсний статський радник Василь Григорович Туманський (1723–1809), який одружився з Уляною Федорівною Лисенко (померла 1809). Їхній син Федір Васильович (+ 1805) став відомим письменником і перекладачем.

Онук Івана Лисенка і Федорів син, безпосередній прадід композитора Йосиф Федорович був бунчуковим товаришем і жив собі в Куковицькому родинному гнізді. Одружився він з Марфою Іванівною Себастьянович, дочкою бунчукового товариша Івана Адріановича, учасника Гілянського походу і, відповідно, внучкою Прилуцького полкового писаря (1709–14) і судді (1714–18) Адріана (Андрія) Івановича Себастьяновича.

Сестра Йосифа Федоровича — Катерина вийшла заміж за Данила Григоровича Стороженка, сина відомого Ічанського сотника, що перебував на цьому уряді понад чверть віку (1715–41), одержавши його від свого батька Андрія Івановича, що сотникував понад 15 років (1700–15), і передавши його, в свою чергу, своєму власному синові — Андрієві Григоровичу ще на 11 років (1741–53). Свекор, Григорій Андрійович, у середині 1730-х років входив до комісії для перекладу й зводу книжок правних. У чернігівському музеї В.Тарновського зберігався, в копії, його портрет.

Троє представників дальшого, п'ятого покоління Лисенків вирушили до Петербурга по науку. Ще п'ятирічного хлопчика, Йосифового сина Романа (діда Миколи Віталійовича) разом із його старшим

братом Левом батько записав до імператорського сухопутного шляхетного кадетського корпусу. Щоправда, Роман Йосифович Лисенко великих чинів не досягнув, бо служив поручником (1794–1801). Услід за старшими братами наполегливий батько відправив перегодя до Петербурга ще одного свого сина — Захарія, щойно йому минуло шість років. Цей Захарій при відставці став капітаном.

Дідова сестра Надія Йосипівна Лисенко вийшла заміж за городницького повітового суддю Якова Яковича Лизогуба, правнука знатного військового товариша (1708), генерального бунчукового (1713–28), генерального обозного (з 1728 до смерті 1749), згаданого вище дипломата Якова Юхимовича Лизогуба і його дружини Феодори Іванівни Мирович, рідної сестри видатного мазепинця Федора Мировича.

Друга сестра композиторового діда — Агафія Йосипівна вийшла заміж за прапорщика Романа Костянтиновича Лизогуба брата в других батька Якова Яковича Лизогуба, чоловіка Надії Йосипівни. Романів дід Семен Юхимович, молодший брат Якова Юхимовича, 1699 р. навчався в Києво-Могилянській академії, був значним (1707) і знатним (1709) військовим товаришем, згодом бунчуковим товаришем (1715–34;). Старший брат Якова та Семена Лизогубів Андрій Юхимович (1673–1737) був одружений з дочкою Стародубського полковника Прасковією Михайлівною Миклашевською.

Нарешті, композиторова сестра в третій Ірина Іванівна Лисенко 1799 року вийшла заміж за колезького реєстратора Петра Михайловича Забілу. Його прапрадід Михайло Тарасович (+ бл. 1740) за наказного гетьмана Данила Апостола (1703) ходив у похід «під Печори»; 1704 року з гетьманом І.Мазепою він був у поході в Польщі; учасник Полтавської битви (1709 р.) з боку Петра I; ніжинський полковий суддя (1727–29), генеральний суддя (з 1729).

Отже, дослідники, накресливши мережу родинних зв'язків композитора Миколи Лисенка, встановили його реальне родинне відношення з найвизначнішими діячами Гетьманщини. Якщо сестра його діда Агафія Йосипівна Лисенко вийшла заміж за Романа Костянтиновича Лизогуба, то, скажімо, прадід цього Лизогуба був одружений з дочкою гетьмана Петра Дорошенка Любов'ю Петрівною. А дід Романа Костянтиновича був одружений з дочкою гетьмана Івана Скоропадського Іриною. Якщо Агафія Іванівна Лисенко вийшла заміж за Данила Васильовича Забілу, то син його кузена Іван Михайлович був одружений з онукою Павла Полуботка Уляною Андріївною. Сам Полуботок, у свою чергу, як відомо, був одружений з Євфимією Василівною Самойлович, племінницею гетьмана Івана Самойловича. Якщо сестра композиторового прадіда Катерина Федорівна Лисенко вийшла заміж за Данила Григоровича Стороженка, то його рідний

брат Степан був одружений з онукою гетьмана Апостола, рідною сестрою Св. Іоасафа Горленка Марфою Андріївною Горленко. Нарешті, генерал-фельдмаршал Іван Васильович Гудович, син Марії Степанівни Миклашевської, племінниці згаданої вище Прасковії Михайлівни Миклашевської, дружини Андрія Юхимовича, брата Семена Юхимовича, себто діда Романа Костянтиновича Лизогуба, який доводився чоловіком Агафії Йосипівни Лисенко, — одружився з Парасковією Розумовською, донькою останнього гетьмана Гетьманщини Кирила Розумовського.

З цікавості наблизимось до часів самого Миколи Віталійовича і пізніших. Чоловік його сестри Софії Віталіївни — Михайло Петрович Старицький був сином Петра Івановича Старицького, що доводився кузенком Кузьмі Миколайовичу Старицькому, одруженому з Вірою Павлівною Леонтович. Брат останньої Микола Павлович і меценат Василь Федорович Симиренко одружились із сестрами — Ольгою та Софією Альбранд. Син Миколи Павловича Леонтовича Костянтин Миколайович і ще один старогромадivecь Яків Миколайович Шульгин, у свою чергу, одружились теж із сестрами Устимович — Марією та Любов'ю. Один із синів Любові Миколаївни Устимович, Олександр Шульгин, став міністром закордонних справ Української Держави Павла Скоропадського, а другий, Володимир, загинув у бою під Крутами (1918 р.) захищаючи незалежність України. Яків Михайлович Шульгин, онук поета Остапа Рудиківського, мав сестру Віру, що вийшла заміж за Володимира Павловича Науменка.

Отож, як засвідчує зроблений істориками аналіз родинних зв'язків, композитор Микола Лисенко — плоть від плоті і кров від крові нащадок козацьких родів, продовживши культуру традицію своїх славних

козацьких предків, відтворив у музиці особливості козацької, української ментальності.

Література

1. Архімович Л., Гордійчук М. Микола Віталійович Лисенко. Життя і творчість. / Л.Архімович, М. Гордійчук. — К.: Мистецтво, 1963. — 352с.
2. Булат Т. Микола Лисенко: мононарис / Т. Булат. — К.: Муз. Україна, 1973. — 106с. (Творчі портрети українських композиторів).
3. Булат Т. Героїко-патріотична тема в творчості М.В.Лисенка. / Т. Булат. — К.: Наук. думка, 1965. — 152с.
4. Василенко З. Фольклористична діяльність М. В. Лисенка / З. Василенко. — К.: Наук. думка, 1972. — 188с.
5. Дяченко В. А. Микола Віталійович Лисенко : життя і діяльність / В. А. Дяченко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 120с.
6. Історія української музики: В 6 т. — К.: Наук. Думка, 1989. — Т.2: Друга половина XIX ст. — 464с.
7. Микола Лисенко у спогадах сучасників: [Зб. спогадів про укр. комп. й муз.-громад. діяча 1842 — 1912]. — К.: Муз. Україна, 1968. — 821с.
8. Лисенко О. Н. М. В. Лисенко у спогадах сучасників / упоряд. О. Н. Лисенко. — К.: Муз. Україна, 1968. — 822с.
9. Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко; упоряд. текстів, ілюстр. матеріалу, передмова, комент., анот. імен. показ. Р. М. Скорульської, редкол.: А. П. Лашенко (голова) та ін.; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського, МВДУК. — К.: Муз. Україна, 2004. — 680 с
10. Микола Лисенко: бібліографія: наук.-допом. бібліогр. показч. / упоряд.: І. О. Негрейчук, Р. М. Скорульська, М. В. Чуєва, наук. ред. В. О. Кононенко, худож. оформ. М. О. Толкач. — Х.: Фоліо, 2009. — 223 с.: портр.
11. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел: научно-популярна література / Д. М. Ревуцький; упорядкув. текстів, ілюстр. матеріалу, імен. показч., вступ. ст. В. В. Кузик. — К.: Муз. Україна, 2003. — 320 с.: фото, нот.
12. Світ Миколи Лисенка. Національна ідентичність, музика і політика України XIX — початку XX століття / Тамара Булат, Тарас Філенко. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США; Київ: Майстерня книги, 2009. — 408с.
13. Товстуха Є. Микола Лисенко: Оповіді про композитора. / Є.Товстуха. — К.: Рад. письменник, 1998. — 343с.

(Далі буде)